

**TÜRK HALK EDEBİYATI VE RUS EDEBİYATI ETKİSİYLE
KIRIM TÜRK-TATAR EDEBİYATINDA GÖÇ KAVRAMI**
The Migration Concept In Crimea Turkish-Tatar Literary
By The Effects Of Turkish Folk Literature
And Russian Literature

Beyhan ASMA*

Özet: Dünya edebiyatlarında her tür göçün, ayrılığın karşı konulmaz bir kederi ve zorluğu vardır. Bir de bu göç gidişi olup ta dönüşü olmayan bir yolculuğa çıkarıyorsa insanları hüznün öğütür geçen zamanın ve farklılaşan mekânın zeminini. Onlar ki, evsiz barksız yurtları Anadolu'dan, Kafkasya'dan ve Orta Asya'dan sürgüne uğratılmış hırsla yaşamak uğruna çetin göç yollarını aşabilme cesaretini gösteren bir asrın nesilleri olmuşlardır. Yaşanılanlar, ağızdan ağza geçen halk hikâyeleriyle, türküleriyle, manileriyle ve destanlarıyla bezenmiş kendi halk edebiyatlarında şekil almış, diğer dünya edebiyatlarına girmiştir. Göçlerle kurulan ve gelişen köyleriyle, şehirleriyle bugünün Türkiye'sinin kültürel kaynağını resmetmiş, diğer yandan da geniş coğrafyada yüzyıllar boyunca yaşanan bir tarihi gerçeğe ışık tutmuştur. Anadolu toprakları son yüzyıllık bağımsızlık savaşıyla özdeşleşerek göç edenlerin tarihiyle bütünleşmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun kaybettiği topraklardaki Türk nüfusunun Anadolu'ya doğru göçlerinden, her satırı acıyla, hüznle yazılmış bir göç edebiyatı doğmuştur. Şiirler, maniler, ağıtlar, türküler ve nesilden nesile aktarılan anılar geriye kalmıştır. Osmanlı'nın her kaybettiği toprak bir göç hikâyesinde, şiirinde ve türküsünde konu bulmuştur. Kırım, Altın Orda Devleti'nin toprağı olmuş, 15.yy.da da Osmanlıların hâkimiyetine girmiştir. 18.yy.da Rus işgali başlamıştır. Rus zulmünün altında ezilen Kırım halkı Anadolu'ya ve başka diyarlara göç etmeye başlamıştır. Bundan sonrada topraklarında göçler, sürgünler ve işgaller bitmek bilmeden devam etmiştir. Kırım'dan göç etmenin acısı, hiçkırıklarla dolu haykırışlar, bir türküde ifadesini şöyle bulmuştur: *Biz gideriz Kırım'dan, ey yar; Düğün gibi, dernek gibi, ey yar; Babaların kabri, ey yar; Tatarı yurttan ayırtan, ey yar; Kaldı çizme altında, ey yar; Kazak'ın Rus'un askeri, ey yar.* Bu dönemin sosyal ve siyasi olaylarını tam anlatan eserler Kırimlı âşıkların söyledikleri "Muhaceret Türküleri" ile, halkın duygularını, kıvançlarını, kaygı ve arzularını aksettirdiği gazaller, maniler, masallar, destanlar, efsaneler, ninniler, fıkralar, tekerlemeler, atasözleri ve deyimlerdir. Kırım Türk-Tatar edebiyatının geleneksel türlerinin yanı sıra felsefilik anlamında klasik stil unsurlarının gelişmesi, bunların Puşkin, Lermantov, Dostoyevsky, Tolstoy, Turgenyev, Çehov gibi Rus edebiyatı, Köroğlu, Karacaoğlan, Seyrani, Pir Sultan

* Doç. Dr.-, Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyat Bölümü.

Abdal gibi Türk Halk edebiyatı klasikleriyle uygunluk arz etmesi, Kırım Türk-Tatar edebiyatının ulusal kimliğine yönelmesine neden olmuştur. Göçlerle arkasında bıraktığı insanlar, tarihin yazdığı savaşlarda en geride kalanlar, yani düşmanla sonuna kadar savaşanlardır. Göç edenler ve yazılanlar kaybedilmiş toprakların canlı hatıralarıdır. Yüzyıllar boyunca yaşadıkları toprakları bırakıp geri dönerken, bir gidip beş arkalarına bakanlardır: *Söyleyin dağlara, rüzgâra; Yurdundan sürgün çocuklara; Düşmesin kimse yılğınlığa; Dağılsak ta göç yollarında; Geçit vardır yarınlara; Geçit vardır umuda...*

Anahtar sözcükler: Göç, Göç Edebiyatı, Kırım Türk-Tatar Edebiyatı, Türk Halk Edebiyatı, Rus Edebiyatı, Kırım, Osmanlı İmparatorluğu.

Abstract: *Each type of migration in world literature, the overwhelming grief of separation and there is difficulty. This migration trend is a return journey without sadness people grind out last time and if the differing floor space. They are homeless from the Anatolian homeland, exiled from the Caucasus and Central Asia has been subjected to arduous migration routes with the ambition to live for the sake of showing the courage to overcome generations of a century they have become. Experienced ones, mouth to mouth, with the last folk tales, folk songs with the mania of, and adorned with his epic took shape in the public literature, the other entered the world literature. Founded in migration and development in the village, the city was portrayed in the cultural resources of today's Turkey, on the other hand, experienced a wide geographical area throughout the centuries has shed light on historical facts. Anatolia identified with the last century war of independence, becoming integrated with the history of immigrants. The Ottoman Empire had lost their lands in the Turkish population of Anatolia migrated toward each line of pain, sorrow, written in an immigration literature was born. Poems, mania and, wails, songs and memories passed from generation to generation has remained backward. Lost in all the lands of the Ottoman Empire an immigration story, poem and song was found on the subject. Crimea, the territory was the Golden Horde, the Ottoman domination was began in the 15th and 18th century. Russian persecution under Russian occupation of the oppressed peoples of Anatolia and the Crimea have begun to migrate to other lands. Then in the territory of immigration, exile, and continued occupation without ending. Crimean immigrants to the pain, sobs filled with screams, a song expressing the following found: "We'll go from the Crimea, oh darling, wedding, such as associations, such as, oh darling, father of the grave, oh darling, Tatar homeland away from which, oh darling; Moreover boots under, oh darling, Kazakhstan to the Russian military, oh darling. This period of social and political events, a full description works Crimean lovers said, "Immigration Songs" and the people's feelings, pleased their concerns and desires reflect the Ghazali of mania, folk tales, legends, myths, lullabies, jokes, rhymes, proverbs and idioms are. Crimean Turkish-Tatar literature, the traditional type as well as philosophy of meaning in the classical style elements to develop, of which Pushkin, Lermantov, Dostoyevsky, Tolstoy, Turgenev, Chekhov, such as Russian literature, apprentice, Seyrani, Pir Sultan Abdal, such as Turkish folk literature classics with convenience offered to the Crimean-Tatar Turkish national identity toward the cause of*

literature. Migration leave behind the people on the war, most behind the rest of the summer, that are fighting with the enemy until the end. Those who migrated and written in vivid memories of soil are lost. For centuries they live soil leaving the way back, one to go and five back to the minister is: Tell me in the mountains, wind, home from exile, the children, falls are no weariness of; apart we ta migration paths; Gateway is to future, Gates has hope...

Keywords: *Migration, Immigration Literature, Crimean-Tatar Turkish Literature, Turkish Folk Literature, Russian Literature, Crimea, The Ottoman Empire.*

Altın Ordu devleti içindeki Tatar kabileleri 14.yüzyıldan itibaren Kırım Yarımadasına yerleşmiş ve buradaki yerli halkla karışmıştır. Kırım Yarımadasında Kefe, Gözleve ve Azov gibi o dönemin Avrupa standartlarına göre büyük şehirlerinde başta Yunanlılar , Gotlar, Ermeniler, Yahudiler ve İtalyanlar; kuzeyde ise çoğunluğu Müslüman olan ve Türk kökenli diller konuşan birçok göçebe kabile yaşamaktadır. Zaman içinde göçebe kabilelerin güneyde yaşayan halklar üzerinde siyasi bir ağırlığı olmaya başlamıştır. Kültürel açıdan bakıldığında, bazı araştırmacılar kuzeydeki Nogayların güneylilerin kültürünü benimsediklerini ileri sürmektedir. Ayrıca bazı kaynaklar, 13.yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'dan da göçler olduğunu göstermektedir. Altın Ordu devletinin zayıflamasının ardından 15.yüzyılın ortalarında Kırım Hanlığı kurulmuştur.

Kırım Tatarlarının etnik kökenine ilişkin çeşitli görüşler olmakla birlikte Kırım Tatar etnisitesinin oluşumunun 14. yüzyıl sonu ile 15.yüzyıl başına denk geldiğini ve Kırım Tatarlarının etnik olarak heterojen bir grup olduklarını söyleyebiliriz. Kırım, tarih boyunca çok farklı halkların ve kültürlerin karşılaştığı bir yer olması nedeniyle, bu farklı halkların ve kültürlerin karışımından etnik bir sentezin ortaya çıktığı kolaylıkla ifade edilebilir.

Kırım Hanlığı 1475'ten itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun himayesine girmiş ancak, 1769-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşması ile Osmanlı himayesi son bulmuştur. 1783 Rus istilasına dek Osmanlı himayesinde olmasına karşın bağımsız kabul edilen Kırım Hanlığı, bu tarihte Çariçe II: Ekatarina'nın kararı ile ilhak edilmiş ve ortadan kaldırılmıştır. II. Ekatarina, İslam'a karşı görece liberal bir politika izlemiş, imparatorluk geleneğine uygun olarak tüm diğer halkların aristokrasilerine olduğu gibi Kırım aristokrasine de önemli haklar tanımıştır. Ancak, bu tarihten itibaren Kırım halkı fakirleşmeye başlamış ve bu durum başta Osmanlı İmparatorluğuna olmak üzere Kırım Tatar halkının

kitleler halinde göç etmesine neden olmuştur. Bu göçler özellikle Kırım Savaşından sonra artmıştır.¹

Rusya, hemen hemen Rus nüfus bulunmayan Kırım'ı ilhak ettikten sonra Slavlaştırma politikası izlemiştir. Rusya'nın temel hedefi, Kırım'ı anavatanının bölünmez bir parçası haline getirmektir. Slavlaştırma politikası çerçevesinde 1850'lerde Kırım'da kolonistlerin toplam nüfusu 70.000'i geçmişti. 1917'ye gelindiğinde ise yaklaşık 22 farklı millete mensup kolonisi bulunuyordu. Sovyet Devrimini takiben 1917'de bir grup milliyetçi Tatar Özerk Cumhuriyeti'ni kurmaya çalışmış ancak bu girişim Bolşevikler tarafından kısa sürede engellenmiş ve Noman Çelebi Cihan'ın öldürülmesiyle son bulmuştur. Bu dönemde Kırım'daki Tatar nüfusu azalmış sonuç olarak nüfus dengesi, ekonomik ve kültürel yapı önemli ölçüde değişmiştir. Kırım Tatarcası Rusça ile birlikte resmi dil olarak kabul edilmiş ve Kırım Tatarlarının önemli yönetim görevlerine gelmeleri 1920'lerde izlenen Sovyet milliyetler politikası gereği mümkün olmuştur. Kırım tatarlarında zengin bir edebiyat geleneğinin varlığı bu yıllarda onların gerek eğitim gerek diğer alanlarda önemli gelişmeler elde etmelerini mümkün kılmış ve bu dönem adeta Kırım Tatarlarının kültürel olarak canlandıkları ve özgülleştikleri bir dönem olarak Kırım Tatar tarihinde yerini almıştır. Ne var ki, 1920'li yılların bu özgürlükçü ortamı çok uzun sürmemiş, 1920'lerin sonundan itibaren ve 1930'lu yıllarda Sovyet milliyetler politikasındaki değişikliklere koşut olarak ortadan kalkmıştır. Gerçekte Kırım Tatarlarına yönelik ilk sürgün hareketleri komünizme inanmış Veli İbrahimov ve arkadaşlarının 1928'de sürgünü ile başlamıştır. 1930'lu yıllar boyunca da milliyetçi hareketlere öncülük ettiği düşünülen Kırım Tatar entelektüelleri Stalin politikaları çerçevesinde ya öldürülmüş ya da sürgüne gönderilmiştir.

Bilindiği üzere, İkinci Dünya savaşı'nın son dönemlerinin en önemli özelliği, Stalin dönemi Sovyet Rusya'sının Rus olmayan, özellikle de coğrafi olarak stratejik diye nitelendirilebilecek yerlerde yaşayan halklara duyduğu güvensizliktir. Bu güvensizlik, aralarında Kırım Tatarlarının da bulunduğu birçok halkın sürülmesine neden olmuştur. Bu dönemde Kırım Tatarlarının Almanlarla işbirliği yaptığı iddiaları gündeme getirilerek 1944 göçü için gerekli atmosfer yaratılmıştır. 1944'te Kızıl Ordu'nun Kırım'a girmesinin ardından İçişleri Bakanlığı Milletler Komiseri Lavrenty Beria, Kırım Cumhuriyeti'ndeki anti-Sovyet öğelerin temizlenmesi emrini vermiş ve bu emir doğrultusunda sürgün gerçekleşmiştir. Sürgüne ilişkin kesin rakam vermek çok mümkün olmamakla beraber 200.000 civarında Kırım Tatarı Orta Asya Cumhuriyetlerine sürülmüş ve sürgün sırasında önemli can kaybı olmuştur. Sürgünün gerçek nedenine ilişkin farklı görüşler öne sürülmekle

¹ Bekirov, Cafer, *Edebiyat Tarihi*8, Taşkent 1982, s. 43.

birlikte burada benimsenen görüş ünlü tarihçi Alan Fisher'in de altını çizdiği gibi, Stalin'in Türkiye üzerindeki Sovyet etkisini artırma arzudur. Boğazları kontrol altında tutma hedefi ve buna bağlı olarak da sınırlarında herhangi bir Türk unsuru bırakmamaktır. Ahıska Türklerinin sürgünü bu görüşü destekleyen önemli bir örnektir. Stalin döneminin en dikkat çekici uygulamalarından biri, Türkiye sınırlarındaki bütün Slav ve Ermeni olmayan halkların sürülerek yerlerine Rusların, Ermenilerin ve Ukraynalıların yerleştirilmiş olmasıdır. Bu açıdan, Kırım Tatarlarının ve Ahıska Türklerinin sürgünleri önemli bir benzerlik göstermektedir.

Kırım Tatarları göç etmek zorunda kaldıkları yerlerde özel yerleşmeye tabi tutulmuşlardır. Stalin'in ölümünün ardından Nikita Kruçev ile gelen yumuşama politikası ile özel yerleşime 1956 yılında son verilmiş, ancak birçok göç halkına tanınan topraklarına geri dönebilme hakkı Kırım Tatarlarına tanınmamıştır. Kırım Tatarları bu hakkı 1989 yılında elde edebilmiştir. Zorunlu göç sonucunda Kırım Tatarları, daha önce sahip oldukları haklardan, özellikle de rejim tarafından resmi olarak tanınan halkların sahip olduğu temel haklardan mahrum kalmışlardır. Büyük çoğunluğu Özbekistan'a sürülen kırım Tatarları Orta Asya'da sürgünde yaşamış ve bölgenin gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Kırım Tatarları gerek ekonomik gerek kültürel açıdan Orta Asya haklarından hem etkilenmiş hem de onları etkilemişlerdir.

Kırım Tatarları Kırım'ın Ruslar tarafından işgalini takiben her ne kadar, savaşarak topraklarını Rusların elinden kurtarmayı istemişlerse de Osmanlı-Rus Savaşının neden olduğu zor koşullar ve Rusya yanlısı ve Çariçe II.Ekatarina'nın politikalarına sıcak bakan Shakhin Giray Han'ın tutumu nedeniyle Ruslara karşı bir direnç gösterememişlerdir. Bu durum, bir taraftan Kırım'daki Kırım Tatar nüfusunun göç etmesine, diğer taraftan da Kırım Tatar toplumunun kültürel yapısının önemli bir tahribata uğramasına neden olmuştur.

Tarihte göçler konusunu araştıranlar, göçleri içe ve dışa dönük göçler olarak başlıca ikiye ayırmaktadır. Osmanlı İmparatorluğunda her iki göç türünü de rastlanmaktadır. Osmanlının yükselme yüzyıllarında görülen gelişmeler ve Anadolu'dan Rumeli'ye doğru gerçekleştirilen yerleştirme politikası, sonraları 17.yüzyıl ve 18.yüzyıllardaki uzun savaşlar ve iç karışıklıklar sonucunda imparatorluğun eski gücünü kaybederek genişleme durumundan gerileme durumuna geçmişiyse dışa dönük biçimde olan yerleştirme politikası içe dönük bir görünüş kazanmıştır ki bu şekilde savaş sonu anlaşmalarla birçok toprak kayıplarına uğrayan imparatorluk özellikle 19.yüzyılda göç problemiyle karşı karşıya kalmıştır.

Osmanlı-Rus savaşlarında da Osmanlı Devletinin giderek başarısız olması, yüz binlerce Türkün felaketine, yer değiştirmesine sebep olmuştur.

1774 Küçük Kaynarca antlaşmasından sonra da Rusların ele geçirdiği bölgelerden, Kırım gibi yerlerden, burada yaşayan Türkler Osmanlı Devletinin sınırları içine göç etmek zorunda kalmıştır. Kırım Savaşından (1853–1856) Osmanlı Devletinin zaferle çıkmış sayılmasına rağmen bir yarar sağlanamamıştır. Türklere, Müslümanlara Ruslar tarafından şiddet ve baskı siyaseti devam etmiştir.

*Sabah sabah ben Kırım'a bakarım
Bakarım da kanlı yaşlar dökerim
Hem hasretlik hem gurbetlik ekerim
Aman padişahım, esir kaldım bilesin
Din İslam'dan yok mi gayret alasin
Benim adım Eminedir Emine
Altın kuşak kuşanırım belime
Şimdi düştüm bir kafirin eline
Aman Padişahım, esir kaldım bilesin*

(Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, VIII. Bulgaristan Türk edebiyatı, Ankara, 1997.)

Kırım'dan ayrılmanın acısı, hıçkırıklarla dolu haykırışlar, bir türküde ifadesini şöyle bulmuştur:

*Biz gideriz Kırım'dan, ey yar
Düğün gibi, dernek gibi, ey yar
Akrabalarımız kalacak, ey yar
Meleşen koyun gibi, ey yar
Kaldı çizme altında, ey yar
Babaların kabri, ey yar
Bunu gören zavallının, ey yar
Kalmadı sabrı, ey yar
Derya dolu gemi, ey yar
Tatar halkı, ey yar
Tatarı yurttan ayıran, ey yar
Kazak'ın Rus'un askeri, ey yar*

(Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, 12, Romanya ve Gagavuz Türk Edebiyatı, Ankara, 1999.)

Ruslar, savaşlarda acımasız yöntemler uygulamışlardır. Ele geçirdikleri toprakları Müslüman halktan arındırmış, onların yerine Hıristiyanları yerleştirmişlerdir. Toplu halde göçe zorlanan ilk Müslüman toplumu Kırım Tatarları olmuştur. Onların başına gelen, yalnız çektikleri açısından değil, ama Tatarlar olayı daha sonraki Rus yayılmasında da bir model oluşturduğu için, çok öğretici bir nitelik gösterir.²

² Giraybay, Hamdi, "Kırım edebiyatına Bir Bakış." Kırım Şiirleri, Romanya/Pazarcık 1935, s. 14-33.

18. yüzyıla kadar Osmanlı tesiri altında gelişen Kırım Türkçe'si ve edebiyatı 1783 yılında Kırım'ın Rusya'ya dâhili ile gittikçe zayıflar. Bu dönemde Kırım Türkleri ile Osmanlı Türkleri arasındaki siyasi, edebi ve medeni bağlar tamamen kopar. Bu dönemde medreseler kapatılmış, Kırım aydını susturulmuş ve pek çok bilim adamı Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmıştır. Çar hükümetinin istilacılık siyaseti sonucu Potemkin'in ve daha sonrakilerinin zulmünden kan ağlayan halk, benliğini korumak için, evini, köyünü, toprağını ve vatanını bırakıp göçmeye başlar. Yüz binlerce insan 'Ak Toprak' dedikleri Türkiye'ye ve Dobruca'ya doğru yollara düşer. 18.yüzyıl sonuyla 19.yüzyıl başından itibaren yapılan ilk göç akımında yüz binlerce insan göç etmiştir. Bundan sonra göçler biraz azalsa da devam eder. Kitleler halinde yüz binlerce Kırımlı'nın göçleri sonucu Kırım'da medeni ve edebi gelişme 1783'ten 1880 yılına kadar süren zorunlu bir durgunluğa itilmiş, sosyal ve siyasi hayat tamamen değişmiştir.

Bilim adamlarının göç etmeleri ve susturulmaları sonucu, Kırım'da bu yüzyıllık dönem içinde Kırım Türkçesinin kültürel alanda kullanıldığını gösteren bir edebi kaynak yoktur. Bu devrin sosyal ve siyasi hayatını tam olarak anlatan eserler, Kırımlıların Türkiye'ye ve Dobruca'ya göç sebebiyle Kırımlı âşıkların söyledikleri *Göç Türküleri* ve Hicret Yırları ile halkın duygularını, kıvançlarını, kaygı ve arzularını aksettirdiği türküler, halk şarkıları, şiirler, öyküler ve manilerdir. 18.yüzyıl ve 19.yüzyıl Kırımlı âşıklar köy köy, kasaba kasaba gezip köylüsüyle, kentlisiyle yaşlısıyla, genciyle ve çoluğuyla çocuğuyla yollarla dökülen halkın çektiği ızdırabı, sefilliği ve yad ellerde çektikleri sıkıntıları, döktükleri göz yaşlarını herkesin anladığı sade bir dille ortaya koyarlar. Bu türkülerde 'Ak Toprak' dedikleri Osmanlı topraklarına karşı derin özlem ve anavatani terk etmekteki keder ve hüznün şairane mısralarda anlatılmıştır.

Bu Türküler pek çok ve çeşitlidir. Bir kısmı Kırım'da ünlü Rus Halk edebiyatçılarından Konçevsky, Olenitsky ve Samoylovich tarafından derlenip yayımlanmıştır. Bu türkülerin hepsi milli vezin ve hece vezni şeklinde yazılmıştır. 19.yüzyılın ünlü Kırımlı âşıklardan Esmirza Kart ve Ayder Keday'dır. Şiirlerinde halka yapılan zulümleri, sosyal adaletsizlikleri karalayıp halkın arzu, istek ve hayallerini anlatırlar. Bu çağlarda çok kuvvetli olmamakla beraber Kırım Türk-Tatar edebiyatına dini mistik bir hava hâkim olmuştur. Bu dönemde tekke ve medreselerde sufiler tarafından yazılan cönk sayısı çok fazladır. Ama ne yazık ki, Kırım halkının yaşadığı facialar sufileri oldukça etkilemiştir. O dönemde yazılan cönklerdeki ilahilerin, dini kıssaların Kırım'ın bağımsızlığı döneminde yazılanlardan hiç farkı yoktur. İsmail Gaspıralı, Çar ordusuna Kırımlılardan asker alınması sebebiyle 19.yüzyıl sonlarında başlayan üçüncü kitle halindeki göçü

engellemek amacıyla *Tercüman* gazetesine seri olarak makaleler yazar ve göçü büyük ölçüde durdurur.

Kırım Türkleri yazılı edebiyatları meydana gelene kadar ideallerini, milli karakter özelliklerini, örf ve adetlerini, medeniyetlerini, sosyal siyasi ve iktisadi durumlarını çok eski zamanlardan bu yana, çınlar, türküler, maniler, atasözleri, latifeler, efsane ve destanlarla nesilden nesile geçen sözlü edebiyatlarıyla günümüze kadar getirmişlerdir. Altın Ordu devletinin bir ile iken, ondan ayrılıp 15.yüzyıl başlarında Geray soyunun idaresinde bir hanlık kuran Kırım Türklerinin dili, Kıpçak Türkçesinin bir koludur. Hacı Geray'dan sonra tahta geçen I.Mengli Geray, Fatih Sulatan Mehmet'e başvurarak Osmanlı Devletine bağlanır. Böylece daha Altın Ordu zamanında başlayan İstanbul'un kültürel tesiri, kendini daha fazla göstermeye başlar. Bundan sonra Kırım'da yazılan edebi eserlerde Osmanlı Türkçesinin etkileri hızla artar. Bu kültürel tesirler altında Kırım edebiyatı, kuzey Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi olmak üzere iki ayrı kolda gelişir. Hamdi Giray bay'ın Kırım tarihiyle ilgili çalışmasında ve Kırım şiirlerini topladığı eserinde yer alan bir makalesinde³ ortaya koyduğu ve daha sonra Türk Ansiklopedisinin Kırım Edebiyatı maddesi ile Müstecip Ülküsal'ın TDEK'nın birinci baskısında kabul edilen sınıflandırmaya iki dönem daha ilave etmek suretiyle Kırım Türk edebiyatını altı döneme ayırmak mümkündür.

Stalin döneminde yaşanan katliamlar, kırımli aydınların hemen hemen tamamının yok edilmesi, sürülmesi veya hapisanelerde sürümleri neticesinde Kırım edebiyatı ciddi bir durgunluk dönemine girmiştir. Ancak bunlarla yetinmeyen Stalin, kırım Türklerini tamamen yok etme, tarihten silme gayesini gütmektedir ki, bunu da 1944 yılında kırım Türklerinin tamamını anavatanlarından sürerek oluşturmaya çalışmıştır. Kırım'da ve Kırım dışında yetişen aydınlar, Kırım Türk konuşma ve edebi dilinin, edebiyatının ve sanatının geliştirilmesi için 1950'li yıllarda çalışmalara başlarlar.

Kırım Türklerinde dil ve edebiyatın canlanmasında basın çok önemli rolü olmuştur. Birçok gazete ve edebiyat dergileri yayınlanmıştır. Ayrıca gazetede edebiyat sayfaları oluşturulmuş, Kırımli yazar ve şairler eserlerini bu gazetede yayınlamaya başlamışlardır. Diğer Türk boylarının şair ve yazarlarının eserleri de Kırım Türkçesine aktararak muntazam bir şekilde gazetede yayınlanmıştır. Kırım Tatar şubesi kurulmuş, burada Stalin mezaliminden kurtulup sağ kalabilen Şamil Aladin, Abdurahim Altanlı, Abdullah Dermenci, Yusuf Bolat, Gafar Bulganaklı gibi yazar ve şairler toplanarak Kırım Türk edebiyatının canlanmasına katkıda bulunmuşlardır.

³ Osman, Ayder, *Yıllar ve Dostlar*, Taşkent 1981, s. 2.

İlk olarak 1957'de Kırım Türkçesiyle otuz kırıklı müellifin hikâyeleri, denemeleri ve şiirlerinden oluşan ilk kitap olan *Baar Ezgileri* yayımlanır. Bu eser Kırım Türkçesiyle basılan ilk eserdir. 1968 yılında Gafur Gulam Neşriyatı bünyesinde kurulan Kırım Tatar yayınları bölümünün oluşturulması, kırım Türkçesi ile yılda on kitap basma imkânı doğmuştur. 1976 yılında Kırım Türkçesi ile hazırlanan *Yıldız* almanağı yılda iki kere çıkarılırken, 1980 yılında iki ayda bir çıkarılan *Yıldız* dergisine çevrilmiştir. 1968 yılında da Taşkent Pedagoji Enstitüsünde kırım Tatar Dili ve Edebiyatı Bölümü kurulmuştur. Bu bölümde Kırım Türkçesi tarihi, edebiyat tarihi ve folkloru inceleyen dersler okutulup Kırım Türk edebi dili sahasında çalışacak dilci öğretmen kadrolar hazırlanmaktadır. 1970'li yıllarda Özbek, kazak ve Rus okullarında okuyan çocuklar artık ana dillerini de öğrenmeye başlarlar. Ancak sistemin sıkı kontrolü ve katı baskısı, bütün Rus edebiyatında olduğu gibi, hatta çok daha fazla bir şekilde Kırım Edebiyatında hissedilmektedir. Yazar ve şairler eserlerinde duygularını, düşüncelerini hadiseler karşısındaki tavırlarını istedikleri gibi yazma hakkından mahrumdurlar. Öyle ki, eserlerinde kırım, vatan gibi kelimelerin yasaklanması bir yana kırım'ı hatırlatır korkusuyla deniz, dalga gibi kelimelerin bile kullanılması suç olmuştur. Eserin muhtevasından, edebi yönünün gücünden önce, eserde işlenen milli duygu, milli ahenkle ilgili tek bir satır hatta tek bir kelime arayıp bulmak, yazarı bununla suçlamak oldukça sık karşılaşılan bir durum olmuştur. Bütün bu olup bitenlere rağmen yazar ve şairler kendilerine tanınan imkânlar nispetinde eserlerini ortaya çıkarmaya, ana dillerini ve edebiyatlarını, yaşatmaya ve canlandırmaya çalışmışlardır. Bu dönemde Rus edebiyatında işlenen emek, işçilerin hayatı, köylülerin hayatı gibi konular Kırım edebiyatında da işlenmiştir.

Türk milletinin hayatında daha beşikte ninnilerle başlayıp sagu, mersiye ve ağıt gibi isimler olarak mezara kadar canlı bir şekilde yaşayan şiir tabii ki, Kırım Türklerinin de başlangıçlarından itibaren yaşadıkları her dönemde heyecanlarını, sevgilerini, hüznlerini, acılarını aksettirdikleri bir edebiyat türü olarak karşımıza çıkar. II. Dünya savaşından sonraki devirde nesir türü çok yaygınlaşmış olmasına rağmen, şiir özel çizgisini muhafaza etmiştir. Genç şairler ise son yıllarda dar ananevi şiir şeklinin çerçevesini genişletmek için oldukça ciddi adımlar atmışlardır. Kırım Türkçesinin kullanılmasına izin verilene kadar eserlerini Rusça veya Özbekçe ile yazan şairlerin daha sonra ana dilleri ile de şiir yazmaya başlamaları bu dönemde iki dilde şiir yazmayı oldukça yaygın bir hale getirmiştir. Eski şiir geleneğine bağlı şairlerin hemen ardından gelen nesil, Puşkin ve Lermantov gibi Rus klasik şiirlerini inceleyerek hem muhteva hem de şekil bakımından yeni tarzda şiirlerde yazmaya başlamışlardır. II. Dünya savaşından sonra Rus edebiyatında bazı şairlerin nesir alanında da eserler vermesi sıkça

karşılaşılan bir durumdur. Kırım Türk edebiyatında da bu şekilde nesir türünde eserler ortaya koyan pek çok şair bulunmaktadır.

Kırk beş yıl boyunca süren baskılar sonucu ancak halkın hafızasında korunma imkânına sahip olan halkın hafızasında korunma imkânına sahip olan halk edebiyatı ürünleri neredeyse tamamen yok olmuştur. Ancak bazı vatansever Kırımlılar artık mekân değiştirmeye başlayan yaşlılardan derledikleri masal, destan, çın, mani, şark, türkü, destan gibi halk edebiyatı ürünlerini muhafaza edebilmişlerdir. Profesyonelce yapılmayan bu çalışmalar ilmi ölçülerde olmayıp sadece benliklerini koruma gayesi ile yapılmış bir iki örnek ile mevcuttur. Ancak atmışlı yıllardan sonra bu tür çalışmalar yazar ve şairler tarafından daha ciddi bir şekilde yürütülmüş ve kitap haline getirilmiştir. 1956'da seyahat etme özgürlüğüne kavuşan kırım Türkleri için en önemli konulardan biri de Vatan'a dönme mücadelesi olmuştur. 1967'den sonra mümkün olmayı gerçekleştirme pahasına Vatan'a dönmeye başlamaları zamanla Kırım kültürünü, dolayısıyla edebiyatlarını da Kırım'a taşımalarını sağlamıştır.

Kırım Türklerinin edebiyatı zengin ve değişik türleriyle, asırlar boyunca dilden dile geçerek günümüze kadar yaşamıştır. Tür bakımından çok zengin olan bu edebiyatın içinde destanlar, masallar, efsaneler, fıkralar, halk yırları, çın ve maniler, deyimler ve atasözleri yer alır. Halk bu eserlerde düşüncelerini, geçmişte yaşadığı sıkıntılı göç yıllarını, zulmedene karşı hissettiği kızgınlık ve nefretin yanında gönlünde yaşattığı bitmez tükenmez mutluluğu, özgürlüğe karşı duyduğu ümit, geleceğe inanç gibi duygularını tasvir etmiştir. Folklor eserlerinde halkın günlük dilinin bütün zenginliği muhafaza edilmiş, zamanla ölmeye başlayan konuşma dilinin pek çok özelliği folklor eserlerinde saklanmıştır.

Rus hükümeti edebiyat ve sanatın halk üzerindeki etkisini fark etmiş ve devlet bu tür meselelere daima ilgi göstermiştir. Hükümet, edebiyat ve kültürün insanların dünyaya bakışlarını aksettirdiğini dikkate alarak halkın zihniyetini şekillendirme maksadını gütmüşlerdir. Bu çalışmaların sonucu olarak da, inkılâp ve daha sonraki yıllarda edebiyatın konularını vatan, oktabr inkılâbı oluşturmuştur.

Savaşın sona ermesi Kırım'dan göç ettirmek zorunda kalan Kırım Türkleri uzun zaman kendi kültürlerini yaşatma imkânı bulamadıkları için halk edebiyatında da ciddi bir canlanma yaşanmıştır. Göç yerlerinde doğmuş ve büyümüş olan kedaylar halkın hayatında meydana gelen büyük değişiklikleri eserlerine yansıtılmışlardır. Ancak bu eserlerde Kırım Türklerinin kültürünü yansıtan motifler bulmak mümkün değildir. Kolhozlar, Solhozlar ve atölyeler buralarda çalışan halkın hayatlarını tasvir eder.

Hiç kuşkusuz her ayrılığın dayanılması oldukça güç olan kederi vardır. Bir de bu göç gidişi olup ta dönüşü olmayan bir yolculuğa çıkarıyorsa insanı keder üstüne keder öğütür zamanın değirmeni ve farklılaşan mekânın zeminini. İnsan iki değirmen taşının arasında ezilen buğday misali toz olup savrulur bilinmeyen topraklara ve bilinmeyen iklimlere. Onlar ki, evsiz barksız yurtları Anadolu'dan, Kafkasya'dan ve Orta Asya'dan sürgüne uğratılmış hırsıyla yaşamak uğruna çetin göç yollarını aşabilme cesaretini gösteren bir asrın nesilleri olmuşlardır. Onlar, sırtlarında denklere ve önlerinde hayata dair umutlarının peşi sıra Balkanlardan, Kafkaslardan ve Orta Asya'dan Anadolu'ya doğru yola çıkan inadın a yaşamak için çileli göç yollarını aşabilme cesaretini gösteren bir neslin evladı olmuşlardır. Onlar, doğup büyüdükları-ekip biçtikleri toprakları geride bırakıp yeni vatanları Anadolu'ya yerleşince bir daha asla dönemeyiz diyenlere bir gün mutlaka döneceğiz diye hayaller kuran aksakallı dedelerin ve acı gözyaşlarının yüzlerinde ak saçlı ninelerin torunlarıdır.

Anlatılanlar ise şarkılara, türkülere, geleneklere, göreneklere tutunarak ve birbirlerinin yüzlerine, gözlerine bakarak ayrılıklarının acısını unutmaya çalışanların göç hikâyeleridir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kazanılan toprakları kaybetme sürecine girmesiyle başlayan ve yirminci yüzyılda yaşanan siyasi gelişmelerle yoğunlaşan göçleri, dünü ve bugünüyle göç edenlerin bakış açısıyla anlatılır. Bu yönüyle göçlerle kurulan köyleri, göçlerle büyüyen şehirleri günümüz Türkiye'sinin hikâyesini resmeder. Bir yönüyle de çok geniş bir coğrafyada yüzyıllar boyunca yaşanan bir tarihe ışık tutar. Büyük hikâyelerin, büyük huzursuzlukların dünyanın dört bir yanına savurduğu sıradan insanların sıra dışı öykülerinin peşinde Edirne'den Kars'a uzanan bu uzun yolculuğun bir amacı da, anlatılanın sadece göç edenlerin değil aynı zamanda hepimizin hikâyesi olduğunu vurgulamaktır.

Anadolu'nun son yüzyıllık tarihi bağımsızlık savaşıyla özdeşleşir şüphesiz. Madalyonun öbür yüzünde ise göç edenlerin tarihi yazılıdır. Osmanlının her toprak kaybına binlerce göç hikâyesi karşılık gelecektir.

*Söyleyin dağlara rüzgâra
Yurdundan sürgün çocuklara
Üşmesin kimse yulgnılığa
Dağsaksak ta göç yollarında*

Bütün bu ayrılırlın dayanılması güç hüznü ve zorluğu vardır. Bir de bu ayrılık gidişi olan ama dönüşü olmayan bir yolculuğa çıkarıyorsa insanı... Aynı havayı soluduğumuz, aynı zevklerle büyüdüğümüz, aynı hikâyeleri dinlediğimiz kardeşlerimizden ayırıp bizi gurbet iklimine sokuyorsa. Arkamızda vatan, dilimizde ağıtlar kalıyorsa. Trenler, vapurlar yürek parlayan bir şarkıyı bölük bölük insan taşır. Bütün bir Kırım'ın hikâyesi bir

şarkıda temize çekilir. Kırım Türkülerinin hikâyesi, bin gece anlatılsa da bitmeyecek kadar eski ve hüznü bir hikâyedir. Sıcak ve soğuk savaşlarda, yürek yangınında pişirmiştir hikâyelerini. Tutanın elin yakar, dinleyenin yüreğini acıtır.

Ey Güzel Kırım
Kıvalı Kuzu Kırım
Al yazmalı Kırım.

Kaynaklar:

- Bekirov, Cafer, *Edebiyat Tarihi*8, Taşkent 1982, s. 43.
Çobanzade, Bekir Sıtkı, “Kırım Tatar Edebiyatının Son Devri”, Yıldız, Taşkent 1982.
Giraybay, Hamdi, “Kırım edebiyatına Bir Bakış.” Kırım Şiirleri, Romanya/Pazarçık 1935, s. 14-33.
Kerim, İsmail, *Kırım Tatar Edebiyatı*, Akmescit 1995, s. 88.
Kırimer, Seydahmet Cafer, “Hamdi Giraybay’ın.Hayatı “, Kırım Şiirleri, s. 2.
Kırımlı, Hakan, *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Hareketler*, Ankara 1996.s. 20.
Muyeddin, Rüstem, “Topragının Taşının Kurabanıman Vatanım”, Yıldız Taşkent, No.3, 1991, s. 46-54.
Osman, Ayder, *Yıllar ve Dostlar*, Taşkent 1981, s. 2.
Solly, Angela, *Russian Literature*, Pague Pres, Michigan-Ann Arbor 1986.
Ülküsal, Müstecib, *Kırım Türk Tatarları*, İstanbul 1980.